

Sfidas per il rumantsch en 2000

In tom linguistic cumpara ad uras

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **L'onn 2000 vegn a manar decisiuns da gronda muntada per l'avegnir dal rumantsch e dal talian en noss chantun. Quest duai definir sia politica da linguatgs areguard la scola sco er il diever uffizial dal rumantsch grischun (RG).** La preparaziun da la matura bilingua prenda conturas pli precisas. La dumbraziun dal pievel ans intimescha da circumscriber il plaz da las singulas tschantschas en nossa vita. Era la Scuntrada 2000 po instradar acziuns durablas ed efficacias per promover il rumantsch. Ina cumpilaziun retoromanistica gist cumparida dat infurmaziuns da vaglia ch'ins duai resguardar cun prender lezzas decisiuns. I sa tracta da las actas (1) d'in congress organisà da l'Universitad da Gießen (Germania); l'ediziun è vegnida sustegnida da la Lia rumantscha, dal chantun e da l'Universitad Humboldt da Berlin. Tuttas nov contribuziuns da lez tom meritan da vegnir legidas; qua lessa resumar be trais, quellas che ma paran las pli nizzavlas per la promoziun dal linguatg.

Pudainsa anc sperar?

L'emprim artitgel è era il pli lung (pp. 1–76). Ses patratg central è exprimi dal titel: «Il Grischun da la trilinguitad a la monolinguitad tudestga (?), trista excepziun en la pratica svizra». L'autur, *Jean-Jacques Furer* (Roveredo/GR), è stà onns ed onns collavuratur da pader Flurin Maissen barmier aifer la Fundaziun retoromontscha e pina per lezza in vocabulari franzos-sursilvan e sursilvan-franzos. El punctuescha che la Svizra, malgrà sia ferma majoritad da tschantscha tudestga (63,6 % tenor la dumbraziun da 1990), n'haja «mai provà da germanisar sias regiuns neola-

timas» e haja «renconuschì il franzos e schizunt il talian (...) sco linguas cun ils medems dretgs» (pp. 2–3) già en la costituziun federala da 1848. Furer lauda cunzunt il chantun Berna (tudestg 84%, franzos 8%) che haja «segirà la represchentaziun francofona cun mesiras spezialas» (p. 9). Tant Berna sco era Friburg ed il Vallais «èn s'avischinads a l'ideal da dretgs tuttatfatg eguals per linguatgs differents, e quai blier pli daspera che la Svizra sezza (...). Tant pli datti en egl ch'il Grischun, il sulet chantun triling, fa tort a duas dasias linguas en ina maniera evidenta che na correspunda tuttavìa betg a la pratica svizra» (p. 9). «Il Grischun na vesa gugent intervenziuns federalas en ses affars interns, era cura ch'i sa tracta da la quarta lingua naziunala svizra. Pliras giadas parevi ch'il chantun frania la buna veglia da la confederaziun» (pp. 58–59). L'autur mussa manidlamain, cun bleras cifras, la regressiun dal rumantsch dapi dus tschientaners e descriva minuziusamain sia posiziun legala en scola, en l'administraziun e tar la televisiun. El na taschenta ils progress dals davos onns: «Tar votaziuns federalas elavura la confederaziun il material d'infurmaziun ed ils cedels da votar era per rumantsch (...). En vischnancas rumantschas astg'ins ussa nascher, maridar e vegnir sepuli per rumantsch (...). Mintga persuna dastga plinavant sa drizzar per rumantsch ad in post federal e duess survegnir ina risposta en questa tschantscha (...). La posiziun dal rumantsch tar il radio naziunal s'avischina ad in nivel acceptabel» (pp. 58–59). «Il RG ha facilità progress relevants» (p. 67). Furer tema tuttina per l'avegnir dal linguatg: «La populaziun vegn bilingua adina pli da radent; las famiglias dovran adina dapli il tu-

destg (...). 'La tschantscha dal paun' vegn lur a daventar era 'la tschantscha dal cor' (...). In di vegn ins a sa smirvegliar cun snuizi ch'ils blers geniturs han chalà da discurre rumantsch cun lur agens uffants» (p. 64). Per guntgir in tal destin recumonda Furer mesiras radicalas da promoziun, t. a. en scola.

L'avegnir malsegir da las valladas dal sid

L'autur, resident en Moesano, deplora che «la vischinanza linguistica tranter Grischuns rumantschs ed italo-fons n'haja betg chaschunà (...) ina solidaritad sensibla ch'avess cumpensà la relevanza ed il pais dal tudestg». Da las valladas da lingua taliana scriva'l: «Economia e cultura orienteschan il Moesano vers il Tessin. Quai vegn probabel anc rinforzà da l'impressiun che Cuir, citad distanta cun in'otra tschantscha, na prendia serius lezza regiun (...). La malcuntenientscha maina per part a metter en dumonda schizunt l'appartegnientscha da Moesano al Grischun; fin ussa na maneg'ins lezs dubis zupads dentant betg seriusamain (...). Qua e là daud'ins tuttina ch'els fughian la malaveglia da pliras instanzas chantunales envers giavischs da Moesano, damai che questa regiun lontana pudess in di sa zavrà» (p. 24). Per Bergaglia e Puschlav tema l'autur «ch'il talian vegnia spussà tuttatfatg ordaifer las domenas da las vischnancas e las scolas primaras e sbassà ad ina tschantscha secundara limitada al diever local» (p. 65). Lura «tschertgass il Moesano seriusamain a s'unir cun il Tessin (...), ed il Grischun vegniss propi monoling». Furer concluda dentant che noss chantun pudess anc «vegnir in model autentic per l'utilisaziun da sia atgna ritgezza linguistica» (p. 66).

Duvrar il linguatg per al promover

Manfred Gross (Cuir) perencunter ha scrit ina contribuziun cleramain optimista. Sco giuven romanist tar prof. Heinrich Schmid (1921–1999) è'l vegnì fascinà da la ritgezza dialectala rumantscha e lura da la sintesa tras il RG. «Tradiziun ed innovaziun, fidaivladad a la derivanza ed avertura a valurs novas na ston s'excluder, mabain pon sa cumpletter en maniera fritgavla (...). Da l'uniun tranter parts veglias e giuvnas po nascher ina vita nova, pli resistent, pli averta a las midadas constantas dal mund modern» (p. 110). «Ins mantegna la tschantscha cun il diever (...). Lez augmenta il basegn da terminologias, translaziuns, curs da linguatg e perfecziunament. Il linguatg vegn pia pli nizzavel ed attractiv» (p. 118). En quest senn giuditgescha l'autur nossa gasetta «ordvart relevant per la tgira ed il svilup dal rumantsch» (p. 117), perquai che «la lectura da mintga di è la megliera promoziun dal linguatg» (p. 116). Gross reconoscha ils meglieraments redaziunals, però manegia ch'il success da La Quotidiana dependia «d'ina promoziun decisa da la schientscha» (p. 117) sur ils particularissemis regiunals.

Per frasis simplas e precisas

Prof. *Peter Wunderli* (Universitad da Düsseldorf) deditgescha las paginas 139–159 al passiv sursilvan. L'autur, antruras giuven assistent da Heinrich Schmid, n'ha betg emblidà las perscrutaziuns retoromanisticas da ses mentor cun emigrar sper il Rain inferiur. En sia contribuziun chatt'ins impuls da vaglia per scriber in linguatg precis, saja quai per sursilvan, per in auter idiom u per rumantsch grischun. Wunderli citescha pliras giadas autori-

tads dal fatg, sco il maister turtigais Wilhelm Meyer-Lübke (1861–1936) e cunzunt *Arnold Spescha* (2): «Sia 'Grammatica sursilvana' sa mussa ina giada dapli sco funtauna preziusa d'infurmaziuns» (p. 140). Il coc da l'artitgel è la differenza tranter «esser» e «vegnir» sco auxiliars (verbs d'agid) dal passiv. L'autur confrunta pèra da frasis sco: «El ei staus clamaus avon dertgira. El ei vegnius clamaus avon dertgira» e concluda: «L'auxiliar 'vegnir' punctuescha il clom sco eveniment (anteriur), 'esser' perencunter il resultat dal clom, pia la situaziun da quel ch'ins ha clamà» (p. 153). Wunderli fa plinavant endament ch'ins po render activa la construcziun passiva era sche lezza n'exprima betg tgi ch'agescha. Empè da: «El ei vegnius eligius egl'emprems scrutini» pon ins scriber: «X (per exempel l'assemblea) ha eligiu el egl'emprems scrutini» (p. 145). Pussavlas fissan era las variantas: «Ins ha eligiu el» e: «Ei han eligiu el», RG: «Ins l'ha elegi» e: «I l'han elegi», sutsilvan: «Ign igl à ligieu», vallader: «I l'han elet». Cun in modest pronom pon ins pia simplifitgar ina construcziun che l'influenza dal passiv tudestg cumplitgass senza niz. L'artitgel da Wunderli conferma che l'examen sintactic d'in idiom po gidar tar il diever d'auters idioms e dal linguatg cuminaivel; il manual da Spescha, per exempel, dovr'ins cun avantatg era scrivend sutsilvan u RG. Las actas da Gießen meritan insumma in vast public rumantsch en vista da las sfidas da 2000.

1) *Dieter Kattenbusch* (ed.), *Studis romantschs. D-69259 Wilhelmsfeld (Gottfried Egert, ISBN 3-926972-66-1) 1999.*

2) *Arnold Spescha, Grammatica sursilvana. Cuir (Chasa editura chantunala per meds d'instrucziun) 1989.*